
*А.В.Ляднева,
аспірантка кафедри філософії
НУБіП України*

АНАЛІЗ ПОСТАТІ БЛАГОДІЙНИКА У ФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ КІНЦЯ ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Благодійна діяльність як філософський феномен має глибокі корені в історії філософії, проте її особливостями на сучасному етапі є зміна соціальної ролі. Сьогодні її можна розглядати як абсолютно нове явище, становлення якого відбувається на наших очах.

Дослідження філософсько-методологічних основ благодійності зумовлене необхідністю осмислення відповідальності за новочасний шлях її становлення, тим більше, що ставлення до неї та до практик її реалізації в сучасному суспільстві є неоднозначним. З одного боку, благодійна діяльність сприяє вирішенню суспільних проблем та поліпшенню якості життя громад, а з іншого – за благодійними програмами та акціями можуть бути завуальовані власні інтереси їх організаторів, що також може призводити до певних зловживань. В даній ситуації особливого значення набуває історико-філософський аналіз тлумачень благодійності, що дало б можливість визначити реальні тенденції розвитку суспільства, враховуючи потенціал соціальних ролей благодійності.

До аналізу проблем благодійної діяльності зверталось багато відомих західних мислителів. Це – Сенека, Б.Мандевіль, Г.В.Ф.Гегель, К.Маркс, Ф.Енгельс, П.Лафарг, Дж.Мілль, А.Карнегі, Г.Форд, В.Франклін. Вони аналізували різні аспекти благодійності, в тому числі пов'язані з її реалізацією, соціальними впливами. Втім, нам важливо поглянути на феномен благодійності, її певні мотиваційні аспекти під кутом зору нетрадиційних філософських висловлювань А.Маслоу, теорії соціального інтересу А.Адлера, прихильників альтруїстичних теорій, що розкривають персоніфікований смисл благодійності. Ми ставимо собі за мету – проаналізувати основні філософські погляди на благодійність крізь призму самоактуалізації благодійника.

У сучасному українському суспільстві вважається, що ідеї добра і справедливості, на яких ґрунтується благодійність, існували завжди, хоча насправді моральні ціннісні орієнтації, в переважній

своїй більшості, були запозичені з праць філософів епох Відродження та Просвітництва й проаналізовані та інтерпретовані провідними політичними, громадськими, культурними діячами.

Аналіз філософських тлумачень мотиваційних квінтесенцій благодійності знаходимо ще у працях Сенеки. Розмірковуючи про мудреця, Сенека стверджував: «Багатство аніскільки не принижує мудреця, якщо воно нажите чесним шляхом і якщо воно не принижує когось, в тому числі його самого. Багатство саме по собі не є цінним для мудреця, тому він з радістю буде його роздаровувати, але в душі здорового раціоналізму, оскільки в протилежному випадку нівелюється його соціальна успішність» [7, 377, 382].

Мислитель вважає, що щедрість благодійника універсальна: для нього неважливо, кому надавати благодіяння – він просто творить благо людям. Але його щедрість обачна, він вибирає найбільш гідних для цього, маючи на увазі, що благодіяти слід добрим людям або таким, які можуть стати хорошими завдяки цій допомозі, й це свідчить про дві рівнобічні сторони одного й того самого пошуку істини. Щедрість повинна бути доречною і доцільною, «тому що невдалий дар належить до числа ганебних втрат» [7, 377, 382].

Сформульовані Сенекою положення цілком актуальні як найбільш загальні критерії благодійної діяльності. У свою чергу, їх розвивають і уточнюють сформульоване Дж. Міллем прагматичне правило, суть якого полягає в тому, що благодійність повинна рятувати від голоду і злиднів, але благодійність втрачає всякий смисл, якщо нівелює індивідуальну працьовитість і здатність людини до самозабезпечення [8, 25].

На думку Сенеки, благодійність – це діяння, що виключає будь-який корисливий розрахунок (в тому числі і розрахунок на подяку або публічну вдячність), а тому її моральний смисл – не тільки в готовності допомогти, а й у готовності подолати власний егоїзм. Отже, в світлі такого тлумачення, благодіяння – це благо для обох сторін.

Стрімке зростання так званої колективної філантропії та благодійності спостерігалось у XVII ст. На початку XVIII ст. Б. Мандевіль, аналізуючи буржуазну культуру, звернувся до теми благодійності, яка до того часу була вже не тільки поширена, а й набула вигляду публічної діяльності [5]. Визнаючи милосердя як існуючу, але рідкісну чесноту, Б. Мандевіль розрізняє добродіє милосердя і ті діяння, які в сучасному йому суспільстві позначалися як благодійна діяльність. Так, аналізуючи мотиви, якими керується благодійник,

Б.Мандевіль дійшов висновку, що в основі благодійної діяльності лежить не милосердя, а людські слабкості і пороки: святенництво, гординя, марнославство. Таким чином, благодійність, за Б.Мандевілем, – не більше, ніж ширма, яка є «безпомилковим засобом забезпечення постійної поваги до себе...» при більш ніж скромних особистих якостях [5, 123]. До того ж, на його думку, благодійність є інструментом отримати схвалення: «Гордість і пиха побудували більше лікарень, ніж усі добродійці разом узяті» [5, 56].

В такому випадку благодійність розглядається як фактор та емпіричний індикатор соціального інтересу, підтвердження чого знаходимо у А.Адлера, згідно з твердженням якого, у людей є зацікавленість в суспільстві для задоволення своїх потреб. На нашу думку, слід не тільки відновити інтерес до напрацювань А.Адлера (це дуже характерно зараз для американських учених-гуманітаріїв), але також і доповнити розроблені методики реєстрації соціального інтересу і вивчення соціального інтересу концептом благодійності [2, 85].

У контексті статті нам здається доцільним визначити поняття соціального інтересу як феномену, що охоплює почуття людини щодо інших людей, які мають бажання співпрацювати, цікавитися іншими людьми, «брати в них участь» [6], робити свій внесок у суспільну сферу заради її процвітання. Ця якість, хоча й вроджена, розвивається тільки в соціальному контексті. Саме бажання «робити свій внесок», а не «брати, щоб задовольняти», є основою соціального інтересу [2, 39].

В тлумаченні А.Адлера соціальний інтерес визначається як здатність цікавитися іншими людьми і брати участь у їхньому житті, що є продовженням концепції прагнення до саморозвитку. Дуже змінившись (судячи з відгуків друзів) після Першої світової війни, А.Адлер став стверджувати, що прагнення до досягнень має бути боротьбою за розвиток усього людського суспільства, а не просто конкретного індивіда. На цьому етапі головний акцент в індивідуальній психології переноситься на поліпшення умов людського існування та підвищення добробуту групи, а не на подолання індивідуальних труднощів.

У зв'язку з цим у психотерапевтичній практиці, що ґрунтується на теорії індивідуальної психології, психотерапевт дає інструкції такого формату: «...щоб бути щасливим і успішним у житті, ти повинен бути хорошим в соціальному розумінні» [2, 67].

Розвиваючи ідеї соціального інтересу, Х.Ансбачер запропонував

розглядати соціальний інтерес у двох аспектах – як процес і як спрямованість на об’єкт. В нашому випадку варто звернути увагу на соціальний інтерес як процес, що є ціннісним ставленням до життя взагалі і до того, що є поза індивідом. Це здатність «бачити очима іншого, чути вухами іншого, відчувати серцем іншого». Як зазначає Дж. Крендел, «якщо я ціную інших людей, я краще зможу помітити, що вони засмучені, засмучуся через це, краще зможу придумати, що можна зробити, щоб допомогти їм, а потім зробити те, що я придумав»[1].

Таке визначення соціального інтересу знімає необхідність обґрунтування можливості індикації соціального інтересу через призму благодійності. Але в повному розумінні цього слова благодійність виникає в суспільстві, в якому ієрархія потреб суспільства стає більш схожою на завершену піраміду А. Маслоу, коли духовні цінності мають справжнє значення, забезпечуючи самоактуалізацію на більш високому рівні. На нашу думку, доцільною є спроба розглянути благодійність з позиції теорії самоактуалізації А. Маслоу, адже, починаючи з третього рівня потреб в славнозвісній піраміді, їх орієнтація із суто егоїстичних настроїв трансформується в соціально-орієнтований вектор і набуває альтруїстичних ознак. Так, третій ряд в піраміді А. Маслоу становлять потреби приналежності і любові [3, 56]. Ці потреби починають діяти, коли фізіологічні потреби і потреби безпеки та захисту задоволені. На цьому рівні люди прагнуть встановлювати відносини прихильності з іншими, у своїй родині або в групі. Групова приналежність стає домінуючою метою для людини [3, 76].

Однією з потреб четвертого рівня піраміди є піклування про інших та відчуття власної «соціальної важливості», що настає після задоволення базових фізіологічних потреб. Милосердя перебуває на одному щаблі з іншими соціальними потребами, які іноді називають потребами в причетності, що включають почуття належності до когось або чогось, відчуття, що тебе сприймають інші, почуття соціальної взаємодії, прихильності і підтримки.

Це дає можливість нам вважати, що благодійність є доволі реальною формою задоволення базових потреб особистості у наданні взаємодопомоги, підтримки, захисту слабким і нужденним, що, в свою чергу, є базовими для гармонійного розвитку самодостатньої особистості благодійника, але розкриває вже персоніфікований смисл благодійності, орієнтований на самого благодійника, а не на благо нужденного.

Наступним, четвертим, рівнем піраміди є потреби поваги, що також заслуговують на розгляд з позиції мотиваційного аспекту благодійності та філантропії. А. Маслоу розділив повагу на два основних типи: самоповага і повага іншими. Перший включає такі поняття, як компетентність, впевненість, досягнення, незалежність і свобода. Людині потрібно знати, що вона гідна людина, може справлятися із завданнями та вимогами, які пред'являє життя. Повага іншими включає в себе такі поняття, як престиж, визнання, репутація, статус, оцінка і прийняття. У цьому випадку людині потрібно знати, що те, що вона робить, визнається й оцінюється іншими.

Відповідно, розглядаючи філософську концепцію благодійності, за теорією самоактуалізації А. Маслоу, відмітимо, що зв'язок між егоїстичними проявами благодійності постійно межує з альтруїстичними, певною мірою набуваючи суспільно-значущого характеру, що дає можливість здійснювати аналіз благодіяння з позицій деїзму індивідуального та суспільно-цінного орієнтирів, що балансує між поняттями егоїзму та альтруїзму, крізь призму яких і спробуємо дослідити погляди філософів на благодійність.

Так, на думку Т. Веблена, під час реалізації добродійної діяльності поєднуються як гуманістичні, так і егоїстичні мотиви. «Це будь-якою мірою правильно, що багато суспільних діянь, які офіційно є безкорисливими, за духом починаються та виконуються, безумовно, насамперед, з метою піднесення репутації чи грошової винагороди тих патронів, які опікуються цими діяннями... Це особливо справедливо... стосовно таких справ, як... наприклад, заснування університету чи публічної бібліотеки, або музею... Коли жертвуються гроші на школи, бібліотеки, притулки, то будуються будівлі, що покриті коштовним матеріалом, із вікнами та баштами, які навіюють пересічному глядачеві думку про високу грошову престижність, а не про зручність» [4, 291].

Т. Веблен, аналізуючи мотиви добродійної діяльності, говорить про необхідність спрямування зусиль на безкорисливі цілі, що становило ознаку бездоганного способу життя в умовах грошової культури. [4, 377, 382]. Мислитель вважав, що для людської поваги недостатньо мати лише владу та багатство, потрібно зробити їх очевидними й одним із шляхів самореклами стає надання добродійної допомоги.

Тим часом найяскравіший приклад критики благодійності та її форми – філантропії – знаходимо в праці П. Лафарга «Про благо-

дійництво»: «Християнська діяльна любов, яка в глибокому смиренні вимагає від багатія лише крихту від надлишків його, є, однак, чесною, яка приносить вельми відносну вигоду. Не порушуючи звичок багатія, не обмежуючи його в задоволенні порочних потреб, не обмежуючи його в насолодах, не вимагаючи від нього ні найменшого фізичного чи розумового напруження і не вартуючи йому великих грошей, християнська діяльнісна любов водночас служить для нього джерелом суспільної пошани, пов'язаної з кожним актом благодіяння [14, 272].

В цих словах ми бачимо відверто негативне ставлення до благодійності, що зустрічаємо і в новочасних філософських поглядах на феномен благодіяння. Всі вони зводяться до положень сучасної теорії корпоративного егоїзму, оскільки основні мотиви благодіяння здійснюються на принципах своєкорисливості, егоїстичності благодійника. Проте це суперечить самій суті благодійності – служінню добру.

Всебічний філософський аналіз благодійності потребує осмислити природу її моральної константи під протилежним кутом зору – з позицій альтруїзму, що віднаходимо у деяких релігійних філософів кінця XIX – початку XX ст.

Початок осмислення теоретичного статусу понять «милосердя» і «благодійність» пов'язане з ім'ям релігійного мислителя В. Соловйова. В своїй фундаментальній праці «Виправдання добра. Моральна філософія» мислитель оцінює суть благодійності: «...моральний смисл життя людини полягає в служінні добру, звертаємо увагу на те, що це служіння має бути добровільним, тобто пройти через людську свідомість...» [9, 139]. Благодійність, він пропонує розрізняти як духовну і матеріальну складові життя, показуючи їх співвідношення та даючи моральну оцінку цим діям. Як релігійний мислитель, В. Соловйов вважав добро Божим даром людям, а милосердя – Богоугодною, священною справою. «...Перешкоди руйнуються, кайдани розплавляються Божественним вогнем... Скоєне добро стає носієм дійсного морального порядку...» [9, 140–141].

Певний інтерес у тлумаченні моральної основи благодійності становлять судження В. Ключевського: «Благодійність не так є засобом громадського благоустрою, скільки є необхідною умовою особистого морального здоров'я. Вона була більше потрібна жебраколюбю. Жебрак є для благодійника кращим прочанином, молитовним посередником, душевним благодійником» [14, 82]. Жебрацтво

не було на Русі ні економічним тягарем для народу, ні «виразкою» громадського порядку, насамперед, воно відіграло роль головного засобу морального виховання народу.

Поняття «благодійність» піддається ґрунтовному теоретичному осмисленню в працях В. Розанова, С. Булгакова, П. Флоренського.

В. Розанов досить обережно висловлювався про благодійність і про прагнення безкорисливо робити добро оточуючим, зробивши наголос на ціннісному і духовному боці благодійності, відрізняючи діяння за покликом обов'язку від діянь за покликом серця. При цьому він звертає увагу на те, що лише останнє – вищий прояв милосердя, оскільки воно трансформується у задоволення внутрішньої потреби, коли «мені самому було солодко робити солодке» [11].

С. Булгаков і П. Флоренський милосердя та благодійність розглядали як єдині смислові поняття, вбачаючи в благодійності узагальнення окремих милосердних ознак. Благодійність, на думку С. Булгакова, має «тільки паліативний характер» [10], а П. Флоренський висловлюється ще рішучіше: «...Моральна діяльність, взята сама по собі, – абсолютне ніщо» [12]. Останній висновок вимагає пояснень, оскільки тут йдеться не про моральність у автентичному своєму розумінні, а про здійснення богоугодних вчинків, які людина робить за покликом серця, як «благодать життя», а не з почуття обов'язку.

М. Бердяєв дійшов до виокремлення першопричин благодійності: філософського осмислення страждання. Він надає стражданням статус сутності життя: «Я страждаю, значить, я існую» [13, 183]. Він поділяє страждання на два види: одні пов'язані з трагічною основою життя і тому непереборні. Інші ж зумовлені соціальними причинами й для їх подолання необхідно налагодження соціального ладу. М. Бердяєв вважає найважливішими питаннями людського існування питання про зменшення страждання та перемогу над ним. І відповідь на ці питання він знаходить у співчутті до ближнього – як моральної основи благодійності.

Співчуття, за М. Бердяєвим, – це «з'єднання зі страждаючою твариною в її забутті Богом», тобто в її стражданні [13, 103]. Співчуття, як і страждання, може бути двох видів. У першому випадку – це страждання, пов'язане з трагічністю життя, співчуття полягає в тому, щоб допомагати людині пережити страждання. У другому випадку страждання зумовлене соціальними причинами, а співчуття набуває практичної форми благодійності, що призводить до

звільнення людини від нього.

Таким чином, історія етичної думки демонструє перехід від негативної оцінки благодійності до дуалістичного ставлення до неї.

Ще починаючи з Нової та Новітньої епох, вбачаємо вражаюче різноманіття точок зору й суперечливостей щодо суджень про егоїстичну та альтруїстичну основи благодійності. Одні вважають, що альтруїзм виникає тільки як ідея, як розумовий інструмент для розумного обмеження природного егоїзму (М.Монтень, Б.Спіноза, Ф.Ларошфуко, І.Кант). Інші думають, що альтруїзм (як і егоїзм) – самостійна природна властивість людини; різниця лише в тому, що перший ґрунтується на почуттях, пов'язаних із задоволенням власних потреб, а другий – на почуттях, пов'язаних із задоволенням потреб інших людей, таких, як почуття симпатії, солідарності, співчуття (англійські сенсуалісти, Ж.-Ж.Руссо, О.Конт, В.Соловйов та ін.). Дійсна ж сутність альтруїзму була розкрита із заснуванням почуття жалю (Ж.-Ж.Руссо, В.Соловйов), що згодом, уже в наш час, було підтверджене результатами природничо-наукових досліджень (Е.Вілсон, У.Гамільтон, Ч.Ламсден, К.Лоренц, Р.Докінс, В.П.Ефроїмсон, Е.Турк-Хаймер, П.В.Симонов, М.Томазелло, А.Кнафо, М.Л.Бутовська та ін.).

Отже, благодіяння як соціальний інститут, що постає в умовах сучасного українського суспільства, має власні специфічні мотиваційні чинники. Мотиви добродійної діяльності належать до соціальних, реалізуються у межах християнської та гуманістичної моделей діяльності, але нерідко виходять з власних інтересів, у задоволенні базових потреб поваги, любові, престижу. Це добре простежується у різні історичні періоди філософствування. Дослідження мотиваційних чинників добродійності свідчить про те, що в сучасному суспільстві ці мотиви досить різноманітні (від співчуття до певної корисливості) й усі вони спрямовані на спонукання займатися добродійною діяльністю. Це дає можливість сформулювати соціологічний погляд на мотиви благодійності, мотиви прагнення до суспільного визнання та поліпшення іміджевої самооцінки.

Однак, незважаючи на мотиви соціально позитивної дії, соціальна цінність власне дії та значущість добродійності загалом не знижується, а це спонукає до подальших наукових розвідок та філософського аналізу благодіяння.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Crandall J.E.* A Scale of social interest // *Journal of individual psychology*. – 1975. – № 31. – P. 187–195.
2. *Adler A.* The individual psychology of Alfred Adler. A systematic presentation in selection of his writings. – New York, «Basic Books», 1956. – 503 p.
3. *Маслоу А.* Мотивация и личность. – СПб., 2008. – 352 с.
4. *Веблен Торстейн / Добронравов И.С.* // *Брасос –Веш.* – М., 1971. – (Большая советская энциклопедия : в 30 т. – Т. 4. – М., 1976.
5. *Мандевиль Б.* Опыт о благотворительности и благотворительных школах. – М., 1974. – 236 с.
6. Филантропия: милостыня или социальная инженерия? [Электронный ресурс] / Р.Г.Апресян // *Общественные науки и современность*. – 1998. – № 5. – С. 51–60.
7. Трактат «О счастливой жизни». – СПб., 1913. – 35 с.
8. *Блауг М.* Джон Стюарт Милль // *Экономическая мысль в ретроспективе = Economic Theory in Retrospect*. – М., 1994. – С. 164–206.
9. *Соловьев В.С.* Оправдание добра. Нравственная философия. – М., 1991. – С. 125–182.
10. *Булгаков С.Н.* Свет невечерний. Созерцания и умозрения. – М., 1994. – С. 34.
11. *Розанов В.В.* Русская церковь и другие статьи // *Розанов В.В.* Собрание сочинений. – М., 1990. – Т. 1. – С. 432.
12. *Флоренский П.А.* Столп и утверждение истины // *Флоренский П.А.* Собрание сочинений. – М., 1990. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 395.
13. *Бердяев Н.А.* О назначении человека (опыт парадоксальной этики). – М., 1993. – 382 с.
14. *Ключевский В.О.* Добрые люди Древней Руси // *Исторические портреты. Деятели исторической мысли*. – М., 1991. – С. 77–94.

Ляднева А.В. Аналіз постаті благодійника у філософській думці кінця XVIII – початку XXI ст.

Дослідження філософсько-методологічних основ благодійності зумовлене необхідністю осмислення новочасного шляху її становлення, розвитку, набуття нових форм і, найголовніше, – її впливу, який вона здійснює у сферах соціального буття людини. Здійснено спробу проаналізувати феномен благодійності та основні мотиваційні аспекти благодійної та філантропічної діяльності XVIII – початку XXI ст. Розглянуто постать благодійника з позиції його персоніфікованих факторів благодіяння. Охарактеризовано різні аспекти реалізації та соціального впливу благодійності під кутом зору нетрадиційних філософських поглядів А.Маслоу, теорії соціального інтересу А.Адлера, прихильників альтруїстичних теорій, що дало можливість сформулювати світогляд благодійника у світлі самоорієнтованого блага. Автором зроблена спроба з'ясувати співвідношення раціонального та ірраціонального у моральній складовій благодіяння. Ана-

лізується природа моральної константи благодійності з позицій альтруїзму та егоїзму.

Ключові слова: благодійність, соціальний інтерес, альтруїзм, егоїзм, теорія самоактуалізації.

Ляднева А.В. Анализ личности благотворителя в философской мысли конца XVIII – начала XXI века.

Исследование философско-методологических основ благотворительности обусловлено необходимостью осмысления новейшего пути ее становления, развития, приобретения новых форм и, самое главное, – ее влияния, которое она оказывает в сферах социального бытия человека. Осуществлена попытка анализа феномена благотворительности и основных мотивационных аспектов благотворительной и филантропической деятельности XVIII – начала XXI в. Охарактеризованы различные аспекты реализации и социального воздействия благотворительности с точки зрения нетрадиционных философских взглядов А. Маслоу, теории социального интереса А. Адлера, сторонников альтруистических теорий, что позволило сформулировать мировоззрение благодетеля в свете самоориентированного блага. Автором предпринята попытка выяснить соотношение рационального и иррационального в моральной составляющей благодетельности. Отдельно анализируется природа моральной константы благотворительности с позиций альтруизма и эгоизма.

Ключевые слова: благотворительность, социальный интерес, альтруизм, эгоизм, теория самоактуализации.

Lyadneva A.V. Analysis of the individual philanthropist in the philosophical thought of the end XVIII – the beginnings of the XXI century.

Relevance of the study of philosophical and methodological foundations of charity driven need to understand the spiritual and moral responsibility for the way the new times of its formation and development, acquisition of new forms and most importantly – for its impact that it has on social human existence. Within issues an attempt fragmentary to analyze the phenomenon of charity and basic motivational aspects of charity and philanthropic activity from XVIII – up to the beginning of XXI of century was done. The figure of philanthropist is considered from position of his personalized factors of benefaction. Benefaction is described from positions of self-oriented blessing.

Characterize different aspects of charity and social impacts from the perspective of non-traditional philosophical thoughts A. Maslow theory of social interest A. Adler, supporters of altruistic theories that reveal the personalized sense of charity. The author attempts to find out the rational and irrational component in moral goodness. A separate analysis focuses on the nature of moral constants charity from positions of altruism and selfishness.

Key words: charity, social interest, altruism, selfishness, self-actualization theory.